

عباسعلی احمدآوغلو

ایمیل:

arazahmadoghlu@gmail.com

وابستگی:

دکتری ادبیات انگلیسی

«قورقود»، «قورقوت»، یا ...؟

چکیده:

در حال حاضر، دو نسخه خطی شناخته شده از کتاب دده قورقود در جهان وجود دارد. عنوان کتاب در صفحه اول نسخه درسدن و نام دده قورقود موضوع بحث برانگیز این مقاله است. از آنجا که عنوان صفحه اول به زبان عربی نوشته شده است، محققان سراسر جهان که روی این اثر کار کرده اند، آن را به صورت های متفاوتی ترجمه کرده اند. حتی خطاطان عنوان و متن نیز یکسان نیستند. محققان جهانی متن عربی عنوان را به زبان خود ترجمه کرده اند و بنابراین ترجمه هایشان صحیح است. در حالی که محققان بومی در آذربایجان سه کلمه اول عنوان را فارسی و بقیه را عربی در نظر گرفته اند. در نتیجه ترجمه آنها از عنوان به ترکی تا حدی نادرست شده است. از سوی دیگر، نام قورقود نیز موضوع بحث است. برخی از محققان بومی سعی کرده اند آن را با جدا کردن دو هجای آن تحلیل و از طریق برداشتهای خود تفسیر کنند. با این حال، نویسندگان این مقاله معتقد است که واژگان در هر زبان جعبه های سیاه آن زبان هستند. آنها آنقدر محکم برای خود ایستاده اند که نیازی به شکستن آنها برای تحلیل اجزای شکسته شده نیست. کلمه "قورقود" نیز از این قاعده مستثنی نیست. نیازی به جدا کردن آن به دو بخش و سپس تفسیر جداگانه هر بخش برای دستیابی به معنای آن نیست. معنای این واژه به راحتی از طریق خود کلمه و به ویژه در متن هر دو نسخه خطی کتاب قابل درک است. هدف این مقاله نشان دادن دو سوء تفاهم درباره عنوان و معنای دقیق "قورقود" است.

کلمات کلیدی: قورقود، کتاب، تحلیل، نسخه خطی درسدن، نسخه خطی واتیکان

استناد (آپا):

احمدآوغلو، ع. «قورقود»، «قورقوت»، یا ...؟ ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۳، شماره ۰۸،

تابستان ۱۴۰۴. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Dr. Abbasali Ahmadoglu

Email:

arazahmadoghlu@gmail.com

Affiliation:

PHD in English Literature

“QORQUD”, “QORQUT”, or ...?

Abstract:

At the moment, there are two known manuscripts of the Book of Dede Korkut in the world. The book's title on the first page of the Dresden manuscript and the name of Dede Korkut are the controversial topic of this essay. Since the title on the first page is written in Arabic, the scholars around the world who have worked on this monument have translated it differently. Even the calligraphers of the title and the text are not the same. The scholars around the world have translated the Arabic text of the title into their own language and therefore, they are correct. While the native scholars in Azerbaijan have considered the first three words of the title in Farsi and the rest of it in Arabic. So their translation of the title into Türki has become somehow incorrect. On the other side, the name of Korkut is also a matter of controversy. Some native scholars have tried to analyze it by separating the two syllables of it and interpret it through their own deductions. However, the author of this paper thinks that the words in any language are the black boxes of each language. Then they stand so strongly for themselves that you do not need to break them down to analyze the broken parts. The word “Korkut” is not an exception then. You do not need to separate it into two parts and then interpret each part separately to achieve its meaning. The meaning of the word is easily achievable by itself and, especially through the contexts of the book's both manuscripts. The aim of this essay is to illustrate the two misunderstandings about both the title and the precise meaning of “Korkut”.

Key words: Korkut, book, analyses, Dresden manuscript, Vatican manuscript

CITATION (APA):

Ahmadoglu, A. “QORQUD”, “QORQUT”, or ...? Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 03, number 08, Summer 2025, ISSN: 3041-8690.

Abbasəli Əhmədov

E-poçt:

arazahmadoghlu@gmail.com

Mənsubiyyət:

İngilis ədəbiyyatı doktoru

“QORQUD”, YOXS “QORQUT” ...?

Xülasə:

Hal hazırda dünya kitabxanalarında “Dədə Qorqud” kitabının iki tanınmış əlyazma nüsxəsi var. Drezden nüsxəsinin ilk səhifəsində yazılmış kitabın ünvanı və “Qorqud” sözü bu məqalənin mübahisəli mövzudur. Kitabın ünvanı ərəbcə yazıldığına görə bu abidəni araşdıran dünya bilginləri buna fərqli yanaşıblar. Kitabın ünvanını yazan xəttat ilə əlyazmanın mətnini yazan katibin xətləri açıqca bir-birindən ayrı görünür. Buna baxmayaraq, kitabın başqa dillərə çevrildiyi ünvan ərəbcədən çevrildiyinə görə düz olduğu halda, Azərbaycan Türkcəsinə çevrilmiş ünvan fərqli alınıb. Bu abidənin öz vətəndəki alimlər kitabın ünvanının üç başdakı sözünü farsca, qalanını isə ərəbcə hesab edib çevirdikləri üçün kitabın ünvanı bu dildə düz alınmayıb. Bundan başqa, “Qorqud” sözünün öz anlamı da yerli elm adamlarının araşdırmalarında mübahisəli bir durum yaradıb. Bəzi yerli bilginlər “Qorqud” sözünün iki hecasını bir-birindən ayıraraq bu sözü mürəkkəb bir ad hesab edərək araşdırıblar. Amma bu məqalənin yazarı dünya dillərindəki sözləri hər dilin öz qara qutusu hesab edir. Ona görə zamanın sərt durumlarından üzü ağ çıxıb dilimizi qoruyan bu qara qutuları sındıraraq tikələrini ayrı-ayrı araşdırmağı düzgün bir yanaşma olaraq görmür. “Qorqud” sözü də bu prinsipdən müstəsna deyil. Onun anlamını açıqlamaq üçün onu ikiyə bölmək lazım deyil. Bu sözün anlamını birincisi, özündən, ikincisi də əlyazmaların mətnindən aydın şəkildə izah etmək olar. Bu məqalənin məqsədi həm kitabın ünvanını, həm də “Qorqud” sözünün dəqiq anlamını aydınlaşdırmaqdır.

Açar sözlər: Qorqud, kitab, analiz, Drezden əlyazması, Vatikan əlyazması

CITATION (APA):

Əhmədov, A. “QORQUD”, YOXS “QORQUT” ...? Urmiya: “Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar” İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 03, nömrə 08, Yay 2025, ISSN: 3041-8690.

Dr. Abbasali Ahmedoğlu

E-posta:

arazahmadoghlu@gmail.com

Üyelik:

İngiliz Edebiyatı Doktoru

“QORQUD”, YOKSA “QORQUT”

Özet:

Günümüzde dünya kütüphanelerinde Dede Korkut kitabının iki meşhur elyazma nüshası vardır. Dresden nüshasının ilk sayfasında yazılmış kitabın unvanı ve “Qorqut” sözcüğü bu makalenin tartışmalı konusudur. Kitabın unvanı Arapça yazıldığına göre bu yapıtı araştıran dünya bilginleri kitabın unvanına farklı bakmışlar. Kitabın unvanını yazan hattat ile elyazmanın metnini yazan katibin el yazıları açıkça bir birinden farklı görünür. Buna rağmen, kitabın başka dillere çevrildiği unvan Arapçadan çevrildiğine göre doğru olduğu halde, Azerbaycan Türkçesine çevrilmiş unvan değişik gösterilmiştir. Bu yapıtın kendi vatanındaki bilim insanları kitabın unvanının başdaki üç sözcüğünü Farsca, geri kalanını ise Arapça olarak düşünüp çevirdikleri için kitabın unvanı bu dilde doğru alınmamıştır. Bundan başka, “Qorqut” sözcüğünün kendi anlamı da yerli bilim adamlarının araştırmalarında tartışılmalı bir durum yaratmıştır. Bazı yerli bilginler “Qorqut” sözcüğünün iki hecesini birbirinden ayırıp bu sözcüğü bileşik bir ad olarak görerek araştırmışlar. Ama bu makalenin yazarı dünya dillerindeki sözcükleri her dilin kendi kara kutusu gibi görmektedir. O yüzden de zamanın sert durumlarından yüzü ak çıkıp dilimizi koruyan bu kara kutuları kırarak parçalarını ayrı ayrı araştırmayı doğru bir yaklaşım olarak görmez. “Qorqut” sözcüğü de bu prensipten müstesna değil. Onun anlamını açıklamak için onu ikiye bölmek gerek değil. Bu sözcüğün anlamını birincisi, kendisinden, ikincisi de elyazmaların metninden açıklamak mümkündür. Bu makalenin amacı hem kitabın unvanı hem de “Qorqut” sözcüğünün kesin anlamını açıklamaktır.

Anahtar kelimeler: Qorqut, kitap, analiz, Dresden elyazması, Vatikan elyazması

CITATION (APA):

Ahmedoğlu, A. “QORQUD”, YOKSA “QORQUT” Urmiye: Üç Aylık “Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar” Uzmanlık Dergi, yıl 03, sayı 08, Yaz 2025, ISSN: 3041-8690.

GİRİŞ

Azərbaycan klasik ədəbiyyatı və mifinin başda gələn abidələrindən biri bu məqalənin dartışımı qonusu dır. Bəri başdan bu abidənin adı, habelə onu yaradan dədənin adı buracan Azərbaycan oxucusunun qulağına alışqanlıqdan keçib mifləşdirilmiş səviyyədə bir daş heykələ çevrilibdir. Bu məqalənin yolqası bu iki mifləşmiş yanlışa diqqət çəkib ata-babalarımızın bizə buraxdığı dünyanın ən gözəl, ən zəngin əmanətini yaraşırmasına qorumaq dır. Dünyada Dədə Qorqud Kitabı adıyla tanılmış bu abidənin buracan iki nüsxəsi dünyanın ədəbiyyat sevrələrinə təqdim olunubdır. Biri Almanda (Almaniyada) Drezden kitabxanasından, ikincisi isə Vatikan kitabxanasından çıxıb dünyaya sunulub.

Kitabın ünvanını yazan xəttat ilə əlyazmanın mətnini yazan katibin xətləri aydıncasına bir-birindən ayrı görünür. Buna baxmayaraq, kitabın başqa dillərə çevrildiyi ünvan ərəbicədən çevrildiyinə görə düz olduğu halda, Azərbaycan Türkçəsinə çevrilmiş ünvan fərqli alınıb. Bu abidənin öz vətəndəki alimlər kitabın ünvanının üç başdakı sözcüğünü farsça, qalanın isə ərəbicə hesab edib çevirdikləri üçün kitabın ünvanı bu dildə düz alınmayıb. Bundan başqa, "Qorqut" sözcüğünün öz anlamı da yerli bilik adamlarının araşdırmalarında dartışılmalı bir durum yaradıb. Bəzi yerli bilginlər "qorqut" sözcüğünün iki hecasını bir-birindən ayıraraq bu sözcüğü qatmar bir ad hesab edərək araşdırıblar. Ama bu məqalənin yazarı dünya dillərindəki sözcükləri hər dilin öz qara qutusu kimi hesab edir. O üzdən zamanın sərt durumlarından üzü ağ çıxıb dilimizi qoruyan bu qara qutuları sındıraraq tikələrini ayrı-ayrı araşdırmağı düzgün bir yanaşma görmür. "Qorqut" sözcüğü də bu prinsipdən müstəsna deyil. Onun anlamını açıqlamaq üçün onu ikiyə bölmək gərəkli deyil. Bu sözcüğün anlamını birincisi, özündən, ikincisi də əlyazmaların mətnindən aydıncasına açıqlamaq olar.

Drezden nüsxəsinin ilk səhəsinə, kitabın adı olaraq, ərəb dilində belə bir ibarət yazılıb: "کتاب دَدَم قورقود علی لسان طایفه اوغوزان". Bu mətn ərəb dilində yazılmış "ismiyye" yəni ism ilə başlayan bütün bir mübtəda və xəbər cümləsi dır. Ərəb sərf-nəhvində (qrammatikasında) mübtəda da, xəbər də, hərəsi yalnız bir sözcük olsa sonu "mərfu" olar, yəni (/ُ, /o/, /on/) hərəkəsi'lə oxunar. Bildiyiniz kimi xəbər mübtədaya görə açıqlama verən başqa bir ibarət dır. Bu ibarət yalnız başqa bir ism yaxud başqa bir ibarət də ola bilər. Burada "kitab" sözcüğü ism/mübtəda və mərfu, yəni /o/ səsi'lə, "Dədəm Qorqud" muzafun eləyh və "qeyri münserif" olduğuna görə, məftuh yəni fəthə /ə/ səsi'lə, qalanı isə kitaba görə verilən xəbər dır. Ancaq xəbər "hərf-i izafə"dən sonra gəldiyinə görə "carr-u məcrur" yəni kəsre /e/ ilə oxunar. Elə isə bu cümləni

bütöv ərəb dilində yazılmış bir cümlə olaraq oxumalıyıq, yəni bir cümlənin yarısı farsıca yarısı da ərəbicə yazıla bilməz! Ona görə bu cümlə ərəb dilində belə oxunur: **“Kitab-o Dədəm Qorqud-ə əla lisan-i tayifət-i Oğuzan”**. Bizim dilimizdə belə alınır: **“Oğuzlar Elinin Dilində Olan Dədəm Qorqud Kitabı”**. Qısdılmış ibarəti isə **“Dədə Qorqud Kitabı”** olur. Bu cümləni başqa dillərdə oxuyanlar düz oxuyub öz dillərinə də düz çeviriblər. Örnək üçün, bu kitabın İngiliscə adı **“The Book of Dede Korkut”**, İtaliyan dilində **“Il libro de Dede Korkut”**, Alman dilində **“Das Buch des Dede Korkut”**, Anadolu türkçəsində **“Dede Korkut Kitabı”** və bəzi araşdırmalarda **“Dede korkut Oğuznameleri”** adıyla da qələmə alınıbdir. Yalnız H. Ahmed Schmiede **“Kitab-ı Dedem Korkut”**¹ kimi oxuyub işlədibdir. Ancaq, nə yazıq, bu kitabın ana vətəninə ilk dəfə adını oxuyan qardaş da ərəbicə yazılmış bu cümlənin başlanışını farsıca, qalanını isə ərəbicə oxuyub!?! Bu üzdən **“Kitab-i Dədə Qorqud” yerli-köklü yanlış bir ibarət** olduğuna görə Azərbaycan ədəbiyyatından birdəfəlik silinməli dir.

İkinci daha önəmli olan isə **“Qorqud”** sözcüğünün anlamı, tələffüzü və yazılışıdır. Bu sözün anlamını başa düşmək üçün dərə-təpəyə düşmək gərəkmez. Kitabın öz içindəki örnəklər onun anlamını açıqlamaqda ən uyğun araçdır. Drezden nüsxəsinin **“Bismillah”** sözü yazılmış ilk səhifəsində beş dəfə **“قورقوت”/“Qorqut”** yazılıbdır. Bu sözcük **“Bayat elindən çıxan ər, Oğuzun tamam bilcisi, nə desə olan, ғayıbdan dürlü xəbərlər söyləyən, Həq təala onun gözlünə ilham söyləyən”** el atası, ozan, el ağsaqqalı, dədəsinin adı, həmin kitabda 12 boyun eposlarını söyləyən və o eposların oluşturdugu kitabın sahibidir. Adı dillər əzbəri olan bu ata yaxud dədənin adının anlamı əlbəttə düşündürücü olmalıdır. O üzdən bu yazıdan öncəki araşdırıcılar, doğul olaraq, **“Qorqut”**, yaxud **“Qorqud”** sözcüğünün anlamını araşdırıb öz düşüncələrini alana (meydana) qoyublar.

M.Seyidov yazır: **“Dədə Qorqud”da işlənən “Qut” sözünün açımı bir sıra məslələrin və xüsusi ilə mifoloji aləm’lə bağlı problemlərin aydınlaşmasına kömək edir. Türk dillərində bu söz çox mənalıdır. Onun ruh, həyat qüvvəsi, xoşbəxtlik, səadət, bərəkət, uğur, müvəffəqiyyət və sayirə kimi anlamları vardır.”**² **“Qor”** sözcüğünün anlamını isə **“müqəddəs od, od qüvvəsi, od və həyat mayası”**³ bilir. Ona görə də Dədə Qorqud söz birləşməsinin analımı isə bu hesab’la **“Müqəddəs**

¹ Schmiede H. Ahmed, **“Kitab-ı Dedem Korkut”** Dastanlarının Dresden Nüshası, Ankara: Türk Diyanet Vakıf Yayınları, 2000, 196 s.

² Seyidov M. Azərbaycan Xalqının Soy-kökünü Düşünərkən, Təbriz: Əxtər nəşriyyatı, 2005, s. 645.

³ Yenə orada, s. 607

od və həyat ruhu anlamında olmalıdır"⁴. Eyni yerdə M.Seyidov həttə Koroğlu və Qorbustan yaxud Qobustan sözcüklərinin də "qor" sözcüğü kökündən alınmasını açıqlamğa çalışır.

Ana dilimizin qara qutu kimi abidələrinə beləcə yanaşmalar əslində belə bir yol seçir: Xoy şəhərində irfan dünyasının böyük piri, ustadı, Təbrizli Şəmsin minarəsini (qülləsini) analiz etmək üçün onu söküb qoç kəllələrini, daşlarını, kərpiclərini, sarıcinı, ağaclarını bir-birindən ayırır hərəsini ayrı-ayrı yorumlamağa başlayır. Dünyada tayı-barabarı olmayan bu minarə eləcə bütövlüğü ilə analiz olub araşdırılmalıdır. "Qorqut" sözcüğü də ana dilimizin ən zəngin abidələrindən biri olaraq bütöv durumunda analiz olunub yanaşılmalıdır.

Həm Drezden həm də Vatikan nüsxələrində "فورقوت" / "Qorqut" yaxud "قورقود" / "Qorqud" şəklində yazılmış sözcüğün içindəki /q/, /ق/ hərfi yaxud səsinin gərçək tələffüzü və yazılışı düzgün açıqlanar'sa, bütün klasik ədəbiyyatımızda olduğu kimi bu durumda da anlaşılmazlıqların bir çoxunu açıqlamaqda yararlı olacaq.

Həmin nüsxənin üçüncü səhifəsində "Dövlətsiz şərrindən Allah **saqlasın** xanım sizi!", "Qonağı gəlməyən qərə evlər **yıqılsa** yeğ!" ibarətlərində "saxlasın" ilə "yıxılsın" sözcüklərində /x/ hərfini Osmanlı dərbarında işləyən katib cənabları, Türki dilinin yazı qaydalarını bəlkə də yaxşı bilmədiyinə görə, /q/ ilə yazıb. Başqa örnəklər də var: "صاری طونلو سلجان خاتون کوشکدن باقار کیمه" (Sarı tonlu Selcan Xatun köşkdən **baqar**, kimə **baqsa**, eşq'lə oda **yaqar**)⁵ "باقسه عشقه اوده یقر" (Sarı tonlu Selcan Xatun köşkdən **baqar**, kimə **baqsa**, eşq'lə oda **yaqar**) cümləsində "baxar", "baxsa", "Yaxar" sözcüklərində /x/ səsi /q/ hərfi ilə yazılıbdır. Bu sözcüklər elə o zamanlarda da indiki kimi tələffüz olunurmuş, yanlış yazanlar katiblər olub.

Drezden nüxəsinin mətnini yazan katibin yanlışları bələkə də o gün düz sayılırmış. Ancaq bu əlyazmanın mətnindəki yanlışlar çox qabarıqcasına həmin katibin ən azı diqqətsizliyini sərgiləyir. O yanlışlardan bir-iki örnək burada gətirmək sorunu daha da aydınlaşdıracaq. Örnək üçün, Drezden əlyazmasının 85-nci səhifəsində "Min daxa qaraca-qaraca birələr dilədi" cümləsini həmin katib belə yazıb: "بيک دخی خراجہ قراجہ بورہ لر ديلدی" (Bin daxa **xaraca qaraca bürələr dilədi**). Göründüğü kimi qatmar sifət/əlamət olan "qaraca" sözcüğünün birinci yazılışında /x/, ikinci yazılışında /q/ hərfi ilə yazıb. İkinci cümlə həmin səhifənin son cümləsində gəlir: "بونسنه لری کتورجک اولرسکز قیز قرنداشمی ویررم. کالورمیجک اولرسک کوزیمه کورنمیسن" (Bu nəsənləri **ktorjık** olurskız qız qırndaşımı vırrım. **kalormıcık** olursık kuzımə kurnımısn).

⁴ Yenə orada

⁵ "Kitabi-Dədəm Qorqud" əla-lisane-tafeyi-oğuzan (Drezden və Vatikan əlyazma nüsxələri və M.Erginin nəşri əsasında tərtib edib çapa hazırlayanı S.Əlizadə) / "Dədə Qorqud Kitabı" ensiklopediyası. 2 cildə, I cild. Bakı: YNE, 2000, s. 440

⁶ Yenə orada, s. 535

”یوخسه سنی اولدررم“⁷ (*Bu nəsnələri gətürmək olarsanız qız qarındaşımı verərəm. Galurmiyəcək olarsan, gözümə görünmüyəsən, yoxsa səni öldürərəm.*) Bu cümlədə katib “gətir” eyləmini iki ayrı şəkildə yazıb: “gətirəcək”, “Galurmiyəcək”. Buna baxmayaraq, cümlənin anlamına dayanaraq, əlyazmanı oxuyanlar hər iki eyləmi də düz oxuyublar. Həmin yerdə katib “بوره” (*bürə*) yazdığı yerin aşağı cümlələrində “بیره”⁸ (*birə*) yazıbdır. Həmin katib Drezden əlyazmasının, nüsxə üçün, 88-nci səhifəsində “**Birək**” adını iki dəfə “بايرک” (*Bayrək*), iki dəfə də “بيرک” (*Birək*) şəklində qələmə alıb. Başqa bir nüsxədə “**Birəğin**” sözcüğünü eyni anlamda olan bir cümləni eyni səhifədə yazan katib bir dəfə “بیرهک ایاغنه دشدلر” (*Birəğin ayağına düşdülər*), ikinci dəfə “بيرکک ایاغنه دشدی”¹⁰ (*Birəğin ayağına düşdü*) şəklində yazıb. Hər iki əlyazmanın mətnində bunlara bənzər yüzlər’lə yanlış yazılmış sözcüklər var.

N.Mənzuri də “Ağız Lövhələr” seri kitablarının birində **Bamsı Birək** adının niyə “**Birək**” olduğunu kitabın altıncı fəslində açıqlayıb yazır: “Bamsı Birək öz dəstəsindən ayrılıb yenidən öz dəstəsinə qayıda bilməyən yalqız qurd (yalquzək/yalquzaq) anlamında dır.”¹¹

Keçmiş katiblərin yanlışlarının çoxunu indiki Azərbaycanın güneyində ana dilində təhsil haqqından məhrum olan yazar və şairlər də belə ana dillərində yazmaq istəyəndə bu yanlışlıqlara yol verirlər. Ona görə ki onların təhsil aldığı dil Fars və Ərəb dilləri olub. Öz dillərini yazanda isə Ərəb-Fars dillərinin yazı qaydalarını işlədirlər. Elə ona görə də Dədə Qorqud kitabı kimi abidələri oxumaq istəyən birisi həm Ərəb, həm Fars dilini mükəmməl bilməli, həm də ana dilində yazılmış bu yanlışlar’la tanış olmalı dır.

Klasik ədəbiyyat, eləcə də Dədə Qorqud kitabında /q/ hərfi ilə /x/ hərfinin qarışıq yazılması düzgün açıqlandığında klasik ədəbiyyatımızın yanlış oxunuş düğünləri də bir-bir açılmağa başlayacaq. Bu düğünü açmaq üçün o Kitabın Drezden və Vatikan nüsxələrinin əski əlifbamızda yazılmış əlyazma mətnindən bir neçə nüsxə /q/ hərfinin əslində /x/ olduğunu aydınladacaq. “Ər malına qıymıyınca adı çıqmaz”¹², “*Salqum salqum dan yelləri əsdiğində*”¹³,

⁷ Yenə orada

⁸ Yenə orada, s. 533

⁹ Yenə orada, s. 502

¹⁰ Yenə orada

¹¹ Mənzuri N. Ağız Lövhələr 10, Dil-düşüncədə “Dişilik” Anlamı, Tehran: Nasır Mənzuri Yayınları, 2015, s. 95-105

¹² Yenə orada, s. 619

¹³ Yenə orada, s. 610

"*Qırq iğidin bərinə saldı, ava çıqdı*"¹⁴, "*Nə Qazılıq dağı aqarsan, suların aqar kibi aqmaz olsun*"¹⁵ kimi cümlələrdə /q/ hərfi ilə yazılmış sözcüklər əslində /x/ ilə yazılmalıydı. Çünki bunların hamısı /x/ səsi ilə tələffüz olunur. Bu nəzəriyyəni doğrultmaq üçün genə də həmin qaynaqlardan bir nüsxə gətiririk. Drezden nüsxəsində "*یدى دره قخولرن دلکو بلور*"¹⁶ (*Yeddi dərə qoxuların dülkü bilər*) cümləsi Vatikan nüsxəsində "*یدى دَرَه قُوْخُوْلارِن دِلْکُو بَلُور*"¹⁷ (*Yeddi dərə qoquların dülkü bilər*) yazılıb.

Ama bu iki qaynaqda odaxlandığımız təməl sözcük isə "**qorxu**" sözcüğüdür. Drezden nüsxəsinin 25-nci səhifəsində bu sözcük iki başqa cümlədə iki fərqli yazılışda yazılıbdır. Səhifənin başındakı birinci cümlədə "*قورقمه قايرمه بک سرخوشدر*"¹⁸ (*Qorqma, qayırma. Bağ sərxoşdır.*) cümləsində "**qorqma**" yazılmış eyləm (fel), həmin səhifənin dibindəki son cümlədə "سکا" "*بو يرادان قورخمه اوغلان اولوم يوقدر*"¹⁹ (*Sana bu yaradan, qorxma oğlan, ölüm yoxdur.*) "**qorxma**" şəklində yazılıbdır. Drezden nüsxəsinin əlyazma mətnində "**qorxu**" ismi eyni anlamı daşıyan bir cümlədə iki ayrı şəkildə yazılıbdır. Əlyazma mətnin 175-nci səhifəsində "جانم بابا بو قدر ايشدن" "*الپ اره قورخو ويرمک*"²⁰ (*Canım baba, bu qədər işdən qorxan iğidmi olur?*) və "*عيب اولور*"²¹ (*Alp ərə qorxu vermək eyib olur*) cümlələrdə "**qorxu**" şəklində yazılmış sözcük əlyazma mətnin 247-nci səhifəsində "الپ اره قورقو ويرمک عيب اولور" (*Alp ərə qorqu vermək eyib olur.*) şəkilində yazılıbdır. Drezden əlyazmasında Bamsı Birək boyunda qorxu eyni tələffüz olunduğu kimi belə "*قلابھليق قورخودار*"²² (*Qalabalıq qorxudar.*) yazılıbdır. Eyni boyda "يالنجى" "*اوغلى يالتجوق بونى ايشتدى بيرمکک قورقوسندن قاچدى*"²³ (*Yalançı oğlu Yaltacıq bunu eşitdi, Birəğin qorqusundan qaçdı.*) qorxu sözcüğü /q/ hərfi ilə yazılıbdır. Eyni cümlə Vatikan nüsxəsinin 51-nci səhifəsində yazılıbdır. Drezden əlyazmasında 157-nci səhifədə Dəli Domrul iğidlərinə deyir: "*عزرائيلک کوزنى ايله قورخندم کى کيک قپونى قودى طار بجادان قاچدى*"²⁴ (*Əzrayılın gözünü elə qorxutdum ki gen qapını qoydu, dar bacadan qaçdı.*) Burada bu nöqtəni də artırmaq yerinə düşər: Farsıca "balaca qapı" anlamında işlənən "درېچه/دریچه" (*dərbçe/dəriçe*) sözcükləri bizim Türkinin "**dar**

¹⁴ Yenə orada, s. 600

¹⁵ Yenə orada, s. 594

¹⁶ Yenə orada, s. 616

¹⁷ Yenə orada, s. 309

¹⁸ Yenə orada, s. 595

¹⁹ Yenə orada

²⁰ Yenə orada, s. 445

²¹ Yenə orada

²² Yenə orada, s. 531

²³ Yenə orada, s. 502

²⁴ Yenə orada, s. 462

baca” sözünün uydurulmuş variantıdır. Drezden əlyazmasının 314-ncü səhifəsində “qorxu” sözcüğü /x/ hərfi ilə yazılıbdır: “چوبانک ایچینه قورخو دشدی”²⁵ (*Çobanın içinə qorxu düşdü*). Drezden əlyazmasının 277-nci səhifəsində Qazan xan “یدی باشلو اژدر هایه یتوب ... بر یلاندن نه وار کی” “*Yeddi başlı əjdərhaya yetib ... bir ilandan nə var ki qorxdun dedim*”,²⁶ eləcə də Burla Xatın oğlu Uruza belə deyir: “او غول بباک صاغ در اما سويلمه قورخدمم”²⁷ (*Oğul baban sağdır, amma söyləməğə qorxdum*). Hər iki cümlədə “qorxu” sözü /x/ hərfi ilə yazılıbdır.

Bu açıq-aydın örnəklərdən belə bir sonuca varmaq olar ki /q/ hərfi ilə yazılmasına baxmayaraq, /x/ səsi ilə tələffüz olunan sözcüklərin hamısı bəlli və kəsgin bir yazı qaydasında yox, katiblərin şəxsi səliqəsi ilə bir-birlərinə baxıb yazmış yanlış yazı qaydaları yaradıb. Özəlliklə də Dədə Qorqut kitabının hər iki əlyazma nüsxəsində katib bir olduğuna baxmayaraq eyni sözcükləri fərqli /q/ və /x/ hərfləri ilə yazması bu nəzəriyyəni daha artıq dəqiqləşdirir. Amma katiblərin “qorqu” yazdığı sözcüğü həm Türk ulusu həm də katiblər özləri “qorxu” tələffüz edirmişlər. Bəzi dilçi alimlər bu klasik mətnlərdə /x/ səsinə /q/ hərfi ilə yazılmasını Türk dilinin fərqli ləhcələrinə bağlamağa çalışırlar. Elə ləhcəyə ya şivələr bəlkə də bu katiblərin yanlış yazılarını oxuyub düz hesab edənlərin ləhcəsi kimi sonradan yanlış tələffüzlərdən yaranmış bir şivə ola bilər.

Onlardan daha düşündürücü bir örnək “qorqut” sözcüğünün özüdür. Bildiyiniz kimi “qorxut” anlamında olan “قورقود/قورقوت” (*Qorqud/Qorqut*) sözcüğü qramer (qrammatika) baxımından bir əmr feli olaraq kitabın mətnində “Ata”, “Dədə” yaxud “Dədəm” sözcüğü ilə birləşərək “Dədə Qorqut” adını yaradır. Bu söz birləşməsi əslində bütöv bir cümlədir: fail yaxud işi görən Dədədən xahiş olunur qorxutsun! Amma Drezden əlyazmasının 21-nci səhifəsində “qorqut” sözcüğü eyləm (fel) olaraq yox, sifət yaxud əlamət kimi işlənmiş belə bir bölüm var: “درسه خان”²⁸ (*Dirsə xan qorqut səkərli qatı yayı alınə aldı*). Eyni cümlə Vatikan nüsxəsinin 12-nci səhifəsində belə yazılıbdır: “دِرْسَه خَان قُورْت سِکْرَلُو قَتِي يَای اَلْنَه اَلْدِي”²⁹ (*Dirsə xan qurt səkərli qatı yayı alınə aldı*). Bu cümlədə “qurt” və “qorqut”, “səkərli” əlaməti ilə birləşərək qatmar (mürəkkəb) bir sifət/əlamət yaradır. Dirsə xanın yayı necə bir yaydır? Qorqut səkərli yaxud qurt səkərli. Başqa söz ilə desək, Dirsə xan qurd kimi səkiyə qorxunc bir

²⁵ Yenə orada, s. 406

²⁶ Yenə orada, s. 343

²⁷ Yenə orada, s. 338

²⁸ Yenə orada, s. 599

²⁹ Yenə orada, s. 301

qatı yay əlinə aldı. Bu cümlədə qurdun səkiməsi qorxunc olub qorxu yaratdığına görə Dirsə xanın yayına əlamət olaraq işlənib gözəl bir bədiilik yaradıb. Bu qorxu ardıca yaranan sonucda özünü daha aydın görsədir (göstərir). *“Üzəngiyə qalxıb qatı çəkdi, uzatdı. Oğlanı iki dalısının arasından vurub çıqdı, yıqdı.”*³⁰ Dirsə xanın qatı yayı qorxunc bir qurd kimi səksə, sonucu belə fəlakət olar.

“Qurd” Farsıca *“qorq”* adlandırılır. Bu sözcük özü yuxarıda araşdırdığımız sözcüklərin yazılmasına dayanaraq əski əlifbada “قورق/قورق” şəklində yazılıb. Farslar isə /q/ səsini əski Türki əlifbasından alıb /ق/ hərfi yerinə /گ/ işlədərək öz dillərində hələ bugün də /qorq/ tələffüz olunan “گرگ” adını qorxduqları o canavara ad olaraq işlədiblər. N.Mənzuri *“Səs-andırım bütövlüyü”*³¹ kitabında Türki dilin səslərinin yaranma fəlsəfəsini açıqlayaraq “qurd” və “qorq” sözcüklərindəki səslərin anlamını beləcə açıqlayır:

[q]: bir mənşədən qol atmış vücut

[u]: uzaq çevrə

[r]: dinamik və amil

[d]: kəsgin

Beləliklə **qurd** “əsil bir mənşədən qol atmış uzaq çevrədə kəsgincəsinə əməl edən” və yaxud “əsil bir mənşədən uzaq çevrədə kəsgincəsinə edərli olan amil” anlamında olur. **Qorq** sözcüyündəki səslərin də fəlsəfi açıqlaması belə dir:

[q]: bir mənşədən qol atmış vücut

[o]: yaxın çevrə

[r]: dinamik və amil

[q]: vücutlanan

Bu hesabla, **qorq** “əsil bir mənşədən qol atmış yaxın çevrədə gərçəklənən edərlik” analımında olur. Farsıcada “qorq” tələffüz edilən sözcük **“qurd/canavar”** anlamında, Türkidə isə **“qorq/qorx”** **“qorxu/qorxmaq”** anlamında işlənir.³² Dərin qatlarına vardıda, iki ayrı dildə işlənən eyni sözcüyün anlamı əslində bir dir və “qorxu/qorxmaq” anlamını daşımaqda dır. Başqa söz'lə, farsların işlətdiyi “qorq” sözcüyü də Türki dilindən alınmış bir sözcük dir. Bu

³⁰ Yenə orada, s. 599-98

³¹ Mənzuri N. Ağız Lövhələr 5, Səs-andırım bütövlüyü, Bakı: Elm və Təhsil, 2020, 229 s.

³² Yenə orada

açıqlama Dirsə xanın qatı yayının səkməsinin nə qədər qorxunc olduğunu aydınasına açıqlayır. "Qorxunc" sözcüğü isə Drezden əlyazmasının 174-ncü səhəsinə, Qanlı Qoca oğlu Qanturalı boyunda bu cümlədə işlənilir: "اورغلانه قورخونج خبرلر ويريم اولا کيم کتميه دونه ديدی" (Oğlana qorxunc xəbərlər verəyim, ola ki getmiş, dönə, dedi).

Bu hesab'la, "Qorqut" sözcüğü, əslində "Qorxut" tələffüz olunmalıdır. M. Ergin Dede Korkut kitabının həm birinci həm də ikinci cildində "qorqut"³⁴ sözcüğünü kiçik hərflə yazdıqda "korkutmaq" anlamında, böyük hərflə işlətdikdə "Dede Korkut"³⁵ adı anlamında işlətdiyini bildirir. Düz tələffüz olunanda "Qorqut" sözcüğünün anlamı da gün kimi ortada: "qorxutmaq" məsdərindən alınmış "qorxut" əmr feli hələ də dilimizdə yaşayır. Uşaqları qorxutmaq istəyən analar necə deyər? "Qoy bir dədən gəlsin!" Bu qorxu "dədə" anlamının içindən qalxan sayqı və sevgi qorxusu dır; zalım birisindən qorxmaq dəğil. Bu Allah qorxusu dır. Bu peyğəmbərlərin risaləti olan qorxu anlamında dır. Dədə niyə gəlir? Qorxutmaq üçün, "inkaz" vermək üçün. Ərəb dilində bu qorxu (تذير، إنذار) "tənzir, inzar" adlanır. Quran-ı Kərimdə peyğəmbərlərin risaləti olaraq Allahdan qorxutma risalətinə görə 350 ayə var. Örnək üçün Yasin surəsinin 2-6-ncı ayələrində Allah Peyğəmbərə buyurur: "Həkim olan Qurana and olsun ki sən ataları qorxudulmamış qafil bir tayfanı ayıq salıb qorxutmaq üçün Əziz və Rəhim Allahın tərəfindən düpə-düz yolda olan peyğəmbərlərdən biri olaraq göndərilibsən." Bu hesab'la, "Dədə Qorxut" anlamı eyləmi yaxud işləvi (fuksiyası) ilə uyuşur və Dədə Qorxut Allahın müqəddəs/qutsal elçilərindən biri hesab olunur'sa, bu üzdən olur. Bu qorxu İslam dinində "təqva" sözcüğü ilə bir anlamda dır. Allahdan qorxan onun sevgisini, rəhmətini, lütfünü itirməkdən qorxur. Eələcə də dədədən qorxan gənc nəsil əslində dədənin sevgisini, sayqısını, mərhəmətini itirməkdən qorxub çəkinir.

Dədə Qorxut isə Türk ulusuyla birlikdə bütün bəşəriyyətə hədiyyə etdiyi kitabında istər önsöz bölümü olsun, istər oniki boyu, Xeyr ilə şərrin, qaranlıq ilə işığın, yaxşıyla yamanın və bir söz'lə, qarşıt anlamların arasındakı toqquşmanı görüntüləyən boylarında mistik ədəbiyyatın ilkin variantı olaraq bəşərə düz yolu göstərməyə (göstərməyə) çalışan bir kitab dır. Dədə qorxut da "Bayat elindən çıxmış Rəsul-ullah zamanına yaxın" Allahın başqa elçiləri kimi insanı

³³ "Kitabi-Dədəm Qorqud" əla-lisane-tafeyi-oğuzan (Drezden və Vatikan əlyazma nüsxələri və M.Erginin nəşri əsasında tərtib edib çapa hazırlayanı S.Əlizadə) / "Dədə Qorqud Kitabı" ensiklopediyası. 2 cildə, I cild. Bakı: YNE, 2000, s. 446

³⁴ Ergin M. Dede Korkut Kitabı, II, İndeks-Gramer, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997, s. 191

³⁵ Ergin M. Dede Korkut Kitabı, I, Metin-Sözlük, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, s. 193

qorxutmağa və düz yolun necə xeyir sonuclara varmağına müjdələr verən elçilərindən biri dir. Bu kitabın irfan qaynağı olduğunu açıqlamağa çalışan "Beovulf və Dədə Qorxut Kitabı Dastanlarında Qəhrəmanlıq Kodları"³⁶ adlı bir doktorant bəliqəsi (dissertasiyası) gələcəkdə bir kitab olaraq oxuculara sunulacaq.

"Qorxut" sözcüğünü "Qorqut" sanıb "qor + qut" kimi ikiye bölüb "qor + müqəddəs" yozumlayanlar birinci bunu bilməli dir ki Türki dilinin qramerində əlamət ismdən qabaq gələr, sonra yox. Yəni, onların düşüncəsi düz olsa belə, "qutqor" olmalı idi. Ondan başqa, "**qut**" sözcüğü əslində ərəb dili kökündən gəlmiş "**ruzi, nemət**" anlamında dır. "Qorqut" sözcüğünü ikiye bölüb analiz etməyə çalışanların nəzəriyyəsinə dayanaraq, "qor + qut" "kül altındakı od parçası kimi olan ruzi, nemət yaxud qutsal atəş" anlamını çatdırır. O da Dədə Qorxut məqamının şəninə yaraşan bir anlam dəğil. Ona görə də "qorxut" sözcüğünün abidəsini sınıdırıb dağıtmağa gərək qalmır.

SONUC

Sonuc olaraq, bugünəcən "Dədəm Qorqud", "Dədə Qorqut" adlarıyla tanındılmış Qalın Oğuz ellərinin ozanı, dədəsi, bilicisi, qeybdən xəbər verəni, çətin durumlarda, dar günlərdə Oğuz elinin dadına çatıb dərdlərinə dərman olan dədəsinin gərçək adı **Dədə Qorxut** olaraq yazılıb tələffüz edilməli dir. Kitabının adına gəldikdə **Dədə Qorxut Kitabı** adlandırılmalı dır.

QAYNAQLAR

Ergin, M. Dede Korkut Kitabı, I, Metin-Sözlük, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, 217 s.

Ergin, M. Dede Korkut Kitabı, II, İndeks-Gramer, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997, 483 s.

Əhmədoğlu, A. "Beovulf və Kitab-i Dədə Qorqud Dastanlarında Qəhrəmanlıq Kodları", Dünya Ədəbiyyatı, İngilis Ədəbiyyatı üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün Azərbaycan Dillər Universitetində müdafiə olunmuş dissertasiya, Bakı: ADU, 14 Sentyabr 2022.

³⁶ Əhmədoğlu A. "Beovulf və Kitab-i Dədə Qorqud Dastanlarında Qəhrəmanlıq Kodları", Dünya Ədəbiyyatı, İngilis Ədəbiyyatı üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün Azərbaycan Dillər Universitetində müdafiə olunmuş dissertasiya, Bakı: ADU, 14 Sentyabr 2022.

“Kitabi-Dədəm Qorqud” əla-lisane-tafeyi-oğuzan (Drezden və Vatikan əlyazma nüsxələri və M.Erginin nəşri əsasında tərtib edib çapa hazırlayanı S.Əlizadə) / “Dədə Qorqud Kitabı” ensiklopediyası. 2 cildə, I cild. Bakı: YNE, 2000, 622 s.

Mənzuri, N. Ağız Lövhələr 5, Səs-andırım bütövlüyü, Bakı: Elm və Təhsil, 2020, 229 s.

Mənzuri, N. Ağız Lövhələr 10, Dil-düşüncədə “Dişilik” Anlamı, Tehran: Nasır Mənzuri Yayınları, 2015, 167 s.

Schmiede, H. Ahmed. “Kitab-ı Dedem Korkut” Dastanlarının Dresden Nüshası, Ankara: Türk Diyanet Vakıf Yayınları, 2000, 196 s.

Seyidov, M. Azərbaycan Xalqının Soy-kökünü Düşünərkən, Təbriz: Əxtər nəşriyyatı, 2005, 712 s.